

Анатолій Нелюба
(Харків)

УДК 811.161.2'38

ЛАЙКА «ЗАЧАРОВАНОЇ ДЕСНИ» ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Статтю присвячено деяким особливостям лайки в кіноповісті О. Довженка. Сама повість є унікальним твором щодо оприявлення лайки як особливого жанру усної народної творчості і одним із помітних засобів образотворення. Зокрема, встановлено її різновиди (лайка-молитва, лайка-поетотворчість, лайка-лікувальний засіб), специфіку мовної реалізації і функцій з урахуванням особливостей дійових осіб, їхніх характерів, їхнього статусу. Подано оцінку художньої реалізації лайки в контексті її минулих і сучасних словникових тлумачень, у контексті українського загальнонаціонального мовного етикету. Крім того, увагу зосереджено на відмінностях використання лайки, її мовних засобів у чоловіків і жінок, окреслено причини таких відмінностей. Порівняно з лайкою в кіноповісті, сучасна лайка зазнала різючих змін: звуження функцій, збіднення, водноманітнення мовно-виражальних засобів, утрата творчого статусу.

Ключові слова: *енантиосемія, кіноповість, лайка, проклін, референтна особа, соматичний стан.*

Постановка проблеми. Словники української мови у тлумаченні *лайки-лаяння* акцентують на деяких нюансах: 1) *лайка* – брань, ругань; *лайливий* – бранний, любящий ругатися, бранчивий; *лаяти* – ругать, бранить; *лаючий* – любящий ругатися [4, с. 341–342, 348]; 2) *лайка* – те саме, що *лаяння*; слово або вираз, яким лаються; *лайливий* – який є лайкою, містить у собі лайку; *лаяння* – дія за значенням *лаяти*; *лаяти* – різкими, образливими словами висловлювати осуд, докори; обзивати кого-небудь принизливими, образливими словами; *лаятися* – виражати своє незадоволення грубими, часто непристойними або образливими словами (5, т. 4, с. 437, 457). Тут залишаємо за рамками дослідження інше значення слова *лаяння* – *гавкати, брехати* (у Словникові Уманця і Спілки подано тільки це значення [3, с. 67]). Синонімом до *лайка* виступає *проклін/прокльон*: *лайливий* вислів, який виражає різкий осуд когось, чого-небудь, велике обурення кимсь, чимсь, ненависть до когось, чогось і т.ін. [65, т. 8]. Як бачимо, всі однокореневі слова мають негативну конотацію.

Такий негативізм значення слова оприявлений і в його повсякчасному побутовому загальномовному вимірі, а в розумінні пересічного мовця здебільшого зводиться до сороміцьких слів і виразів (матюків).

Задля економії не подаємо огляду наукової чи іншої літератури щодо лайки як мовно-культурного чи психологічного явища, лише зішлемося на одну із праць І. Огієнка «Лайка українського народу» [2].

Ні нові, ні старі словники не оприявнюють усього 'набору' семантичного, естетичного, функційного і потенційного виявів цього слова і відповідно властивостей самого явища. Лайка «Зачарованої Десни» О. Довженка не відповідає заявленим словниковим параметрам. **Метою** цієї статті якраз є виявлення мовних особливостей, статусу, функцій лайки у «Зачарованій Десні» як явища, при цьому аналіз здійснено в тогочасному й сьогочасному контекстах побутування самої лайки. Наперед зауважимо таке: 1) в оцінці стосунків дійових осіб (родичів) повністю абстрагуємося від щоденникових чи інших спогадів автора про своїх близьких, від їхніх характеристик – джерелом цієї статті є тільки оповідь малого хлопчини, його бачення довкілля; 2) тут користуємося багатотомним виданням «Бібліотеки української літератури» з посиланням у круглих дужках на відповідні сторінки [1].

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, як свідчить «Зачарована Десна», в українській культурі лайка – то обширне, різноманітне і різновелике своїми взаємопов'язаними складниками явище. Якщо пригадати зміст твору, то щодо лайки це **унікальний** твір. Такий висновок зумовлений низкою особливостей.

Передусім зразки лайки наявні майже на кожній сторінці повісті. Лайку адресовано найрізноманітнішим об'єктам оточення Сашка – члени сім'ї, односельці, жебраки, живність у дворі, собака, кіт. Не уникнув щастя почути і відчути українську лайку і сам Христос (пригадаймо хрещення пасок під час повені): *Тут Христу довелося почути за воду таке, якого не*

чув ні один засідатель за невідповідні діла (452). На жаль, не можемо судити, що то були за слова і вирази, оскільки лайка, її зміст і форма мають не прямий виклад, а опосередкований. Лайка з'являється навіть у неочікуваних ситуаціях, за карколомних переходів від одного стану, наприклад, святкового, урочистого, до іншого – комічно-трагічного: *Потерпіть, православні! Преблагий создатель посилає нам знаменіє в водах своїх, яко благоє предвозвестіє урожаю злаков і трав... Куди правиш, іроде! До стріхи, до стріхи прав. ... І ти тут проти бога, нечестивець, безвірнику лукавий!* (453).

Помітною особливістю кіноповісті є той факт, що лаються всі дійові особи, навіть ті, хто один раз з'явився в сюжеті, у тім числі й служителі церкви; навіть качка і та лається. Не лається єдиний герой цього твору – його оповідач. Проте особливість лайки полягає в тому, що навіть за деякого повторення мовних засобів її творення чи використання готових структур вона є неповторною в кожного героя. Досить виразним у кіноповісті є, як нині модно говорити, гендерний аспект: лайка жінок і чоловіків – різні лайки.

У чоловіків вона скупа, небагатослівна, як постріл, без великих мовно-енергетичних затрат, без накопичення деталей. Наприклад, як стверджує оповідач, його дід Семен любив розмовляти з усім живим, що росло і рухалось навколо, був добрим духом лузу і риби (433). І тут же не сумісна з попереднім спостереженням його лайка-побажання Піратові: *Бодай тобі кістка в горло!* (434), до собак: *Га, бодай ви подошли!* (466). Проте, як бачиться із загальної оповіді, суперечності в такому викладі немає, бо дідова лайка була радше засобом 'зав'язати розмову, відреагувати на щось чи на когось'.

Зовсім інший вияв лайки у старця Богдана Холода. Зміну почуттів від улесливості до наростання незадоволення подано через градаційний прийом – від слів із суфіксами зменшеності до лайки-прокльону: *Подайте мені! Або копійочку!... Або бубличка!... Або яблучко!... Ну, давайте бо, що милість ваша! ... Щоб бодай вам добра не було, вовки б вас загризли...* (449).

Характерною щодо цього є лайка батька. Зауважимо, судячи з оповіді, для малого хлопця з усього його оточення референтними є батько і прабаба – найзначущіші люди: про них найбільше згадується в оповіді, на їхні дії найбільше реагує хлопчик, для якого все крутиться саме навколо цих двох осіб. Батьком він захоплюється, батько для нього все, більше, ніж матір. Цікавим є той факт, що у повісті значною мірою саме через лайку зображено риси батька – людини сильних почуттів, здатної на неординарні поступки. Згадаємо для прикладу батькову лайку-прокльон *Будь ви неладні, душогуби* на адресу поліцейського справника і поліцає Макара, сказану в очі останньому. І тут же садить Макара за святочний стіл і саме з ним розговляється (451). Померло зразу кілька синів: *В великім розпачі прокляв він ім'я божє, і бог мусив мовчати,* – автор не переповідає тієї лайки і виправдовує батька сильним потрясінням: *сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння* (с. 445).

Скупість лайки чоловіків можна пояснити деякими особливостями їхнього життя – у них є набагато сильніші і дієвіші від мовних засоби для викиду енергії, погашення почуттів: шинок-горілка, кулаччя-бійка.

У жінок лайка багатша, щедріша, різнофункційна, часто несподівана, як і самі жінки і їхні дії. У повісті зображено двох жінок: матір і прабабу – різні характерами, різні у світовідчутті, різні у розумінні свого місця на землі. Звідси і протилежні особливості їхніх авторських лайок.

Материна лайка має низку особливостей. За найзагальнішими ознаками вона подібна до чоловічої: проста, малослівна, скупа. Суперечливий стан матері у цій сім'ї і суперечливі стосунки з чоловіковою сім'єю призводять і до суперечливості її почуттів і відповідного їхнього вияву: Померла прабаба. Мати плаче: – *Чого це ви, мамо?* – *Це я плачу для діда, щоб не обижавсь, нехай йому добра не буде, – радісно прошепотіла вона мені на ухо. – Знаєш, яке у нас диво сталось?* (447).

Часто мати виявляє невідповідність (протилежність) мовного оформлення і змісту лайки ситуації і виявлюваним почуттям. *Мати плакала ревно, приказувала з невимовною усмішкою: «Га, бодай ти здох! Ну, ви подумайте, собака, а такий жалісний і таке витворює. Ач, як повзає. Тьху, де ти, в нечистого, взявся?»* (465). Своєрідна еантиосемія – форма є антонімом до змісту: співчуття, захоплення поведінкою тварини, ніжність почуттів до неї і *бодай ти здох* (умовно можна назвати енантіосемією соціальною).

Цим жіночим типом лайки (повторюючи ту ж модель) користується, звертаючись до каченят, і качка, на яку полнеє Тихін: *А рятуйте, ціліться! Бачите? Зараз бахне так, що пір'я з когось полетить... Тихо ж бо, кажу, не хлюпайте, бодай ви повиздыхали!...* – кричала качка з розпачу (462). Тут бачимо, що малий хлопчина ототожнює матір-качку зі своєю матір'ю, приписуючи качці думки і слова матері.

Отже, функція материної [через небажану асоціативну омонімію боюся тут вживати добре, але сьогодні рідкісне, наше слова *матірної*] лайки – не змістово-побажальна, не образа, не прокльон, а щось інше: всього-навсього лайка-приповідка як вставна структура (нагадує вирази-приповідки зразка *забодай тебе комар, хай тебе кури заклюють* тощо).

Бідність і невизначеність лайки матері зумовлені суб'єктивно-об'єктивними чинниками: потрапила в *сім'ю лютих своїх ворогів – баби, діда і батька*, несамостійна в своїх діях (за винятком висаджування всього і вся скрізь і всюди), тонкослізна натура. Її поведінка – це поведінка жертви. Знаходиться в постійній внутрішній напрузі. Таку напругу необхідно якось знімати. У протилежному разі людина заганяє себе в стан соматичних захворювань, або ж через самотерапію виходить із зазначеного стану.

Із усього мовного багатства мати підсвідомо вибирає не лайку, а протилежний їй засіб – нарікання (нарікання на свою долю, на оточення). Нарікання – це якраз антитерапевтичний засіб ‘тримання у собі’. У зазначений спосіб людина сама провокує соматичні хвороби. Зрештою, такий вибір призводить до негарздів (у цьому разі до материних хвороб).

Найяскравішим користувачем лайки, її повсякденним творцем була прабаба Марія. Так, як її син – дід Семен любив з усім розмовляти, *як любив сонце*, так прабаба Марія любила все і всіх лаяти. Мабуть, без лайки вона б померла (з точки зору сучасної психології – таки б померла). Її лайка з-поміж лайки інших героїв кіноповісті виділяється своїми незвичайностями.

Передусім улюбленим видом її лайки були прокльони. Вона *проклинала все, що попадалось їй на очі, – свиней, курей, поросят, щоб не скугикали, Пірата, щоб не гавкав і не гидив, дітей, сусідів. Кота вона проклинала щодня по два-три рази, так що він трошки згодом був захворів, аж поки не здох десь у тютюні ... Їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня* (435). І то насправді було так, а не художнє перебільшення автора.

Як можна судити, лаялася баба не тому, що була лихою. Напроти, вона лаяла тих, до кого діями засвідчувала свою любов. Таку лайку близькі, за винятком Сашка, сприймали як ‘усвідомлену необхідність’: – *Мамо, а чи не принесли б ви мені мисочку узвару?* – звернувся він [дід] до своєї матері. – *Так чогось у животі пече!* – *Га? Це ти тут лежиш, бодай ти не встав! І понеслася бабина гроза на погребню. – Зараз принесу, бодай тебе пранці з'їли, щоб ти їв і не найдався, щоб тебе розірвало, щоб ти луснув був маленьким!.. Баба пішла до хати, а бог [дід] дивився їй услід з погребні і тихо посміхався. Про що говорили дід і баба за узваром, я не чув* (436).

Бабина лайка була сюжетною, сюжетні лінії могли переплітатися найнеймовірнішим способом – поєднувалися протилежні суб'єктно-об'єктивні фактори без будь-яких змістових чи стильових переходів один від одного: *Чого ти реवेश, бодай тобі кістка в горло?! [тут питання і лайка в одному питально-вигуковому реченні – попробуйте-но його озвучити]. Щоб ти кричав і не переставав! – І зразу до божої матері в небо: – Мати божжа, цариця небесна! Як не дає він мені покою, не дай йому ні на тому, і на сьому!.. – Потім узділа в небесах голубів над хатою та до голубів: Голубоньки мої, святі заступники! Та щоб же він не бачив вашого пір'ячка святого і не чув вашого туркоту небесного! Щоб не вийшло з нього ні кравця, ні шевця, ні плотника, ні молотника... Покарайте його, святі голубоньки, і ти, мати божжа, такою роботою, щоб не знав він ні сну, ні відпочинку, і пошліть йому, благаю вас, такого начальника...* (439–440). Звернімо увагу: прокльони-побажання стосуються земних справ.

З лайки можна було судити, що це жінка впевнена в собі, у своїх діях, відчувається захищеною від усіх негарздів. Свідченням тому є факт, що на відміну від українських жінок, які по допомогу зверталися переважно до Божої Матері, баба Марія закликала собі в помічники, в судейські виконавці мало не весь пантеон: – *Мати божжа, царице небесна, – гукала баба в саме небо, – голубонько моя, святая великомученице, побий його, невігласа, святим твоїм оморфом!*

Як повисмикував він з сирої землі оту морковочку, повисмикуй йому, царице милосердна, і повикручуй йому ручечки й ніжечки, поламай йому, свята владичице, пальчики й суставчики. Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви, щоб ріс він не вгору, а вниз, і щоб не почув він ні зозулі святої, ні божого грому. Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Георгію на білому коні, на білому сідлі, покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шапиль поточила... (435–436).

Тут звернімо увагу на кілька особливостей.

У цьому невеличкому текстовому відрізку наявні найрізноманітніші мовні засоби експресії: іменники-демінутиви, епітети, порівняння, антитези, фразеозвороти, вставні елементи; для більшої певності здійснення заступницьких функцій до одного із потенційних заступників-карателів звертається двічі за різними іменами (*святий Юрію, святий Георгію на білому коні*). Баба виявляє своє бачення функцій і можливостей святих: наприклад, від Божої Матері-заступниці вона вимагає дій, їй не властивих (*побий, повисмикуй, поламай*). Проте в її розумінні покарання має відповідати (бути рівновеликим, тотожним) здійсненому злочинові (повисмикував він морковку – повисмикуй і ти йому). То є народне розуміння справедливої кари (чи по-науковому – традиційне право).

У бабиному виконанні лайка набуває геть протилежного від закладеного їй природою статусу і призначення – це *лайка-молитва*. До того ж молитва справжня і щира: *Баба хрестилася в небо з такою пристрастю, аж торохтіла вся од хрестів* (436). І найважливіше: бабина лайка – то не бажання, щоб здійснилося все прошене у святих. На відміну від матері, баба користується (підсвідомо чи свідомо) народною лікарською мудрістю: ‘не тримай у собі – випусти на волю’. По-науковому: не заганяй себе у стан соматичних хвороб. І, як бачимо, така лайка їй допомагає: у свої більше ніж 100 років вона рухлива, прудка, скрізь встигає, не хворіє. Під час лайки у баби *блищали очі і червоніли щоки* (435). Це не що інше, як ознаки активної життєтворчої й життєдайної роботи організму: працює вегетатика, кров активно пульсує. А що це таке – розуміє й учень 9 класу.

Фактично баба Марія (знову ж таки свідомо чи несвідомо) використовує лайку як потужний *психотерапевтичний* засіб.

Думається, що українська лайка загалом мала зазначені вище та інші властивості, функції й особливе призначення. Передусім вона була одним із жанрів *усної народної творчості* (поруч із замовляннями, голосіннями, прислів'ями і приказками). Порівняно з іншими жанрами, передбачала визначену структуру-сюжет, проте здебільшого мала разовий, суто індивідуальний (авторський) характер – отже, унеможлиблювалося її відтворення-тиражування. Цими ознаками вона подібна до голосінь. О. Довженко кілька разів визнає її поезією: *віршами з натхненного поета, творчістю* (435); зі смертю баби *уцухла народна пристрасна її творчість* (447). І такі авторів свідчення не були художнім перебільшенням.

Лайка в українців має (точніше донедавна ще мала) два вияви: 1) публічний, прилюдний (широкий), з етичних засад дозволений і 2) лайка для вузького використання (обмежена). Якраз у повісті маємо перший її вид. Другий зовсім не озвучено, про нього лише згадується. У зв'язку з цим може скластися враження, що на описувані часи такого виду лайки не існувало і її не використовували українські селяни. Проте словники свідчать про інше – наявний цілий слово-фраземний синонімічний ряд на позначення цього явища: *матіркувати, матюкатися, матюки гнути, лаяти в батька, лаяти в матір, лаяти по московському* [4] з російським тлумаченням-відповідником *ругать матерно чи ругать по матери*.

Саме факт неозвучування цього виду лайки, як ніякий інший, підтверджує щирість і правдивість авторського зображення. На відміну від російської *брани* і *ругани* (а саме через них потрактовано значення слова *лаяння* у Словнику Грінченка [4], де ці два види становили одне ціле і в побуті не диференціювалися за використанням, українська лайка по-московському була поширеною, її знали дорослі носії мови. Однак призначалася вона не для всіх, не для дитячого вуха й адресувалася не дітям. Порівняймо два приклади: 1) сцена, в якій бичок Мина пом'яв коваля Захарка: *А той тоді почав матюкати проклятого Мину і ... упав у калюжу* (447–448) і 2)

реакція батька на сльози матері, які нічим не могли зарадити справі: *А батько вилаявсь, аби замовкла мати...* (451). Отже, малий хлопець уже розрізняє матюччя і лайку.

Закінчує кіноповість реквієм по старій Десні: *Нема уже таких річок, як ти була, Десно, нема. Нема ні таємниць на річках, ні спокою. Ясно скрізь. Нема ні бога ані чорта, і жаль мене чомусь бере, що вже нема в річках русалок і водяних-мірошників нема* (471). Все змінилося.

Стала іншою і лайка, змінивши докорінно свої функції, властивості, мовний вияв: немає і тієї лайки – лайки-поезії, лайки-лікувального засобу, лайки-молитви. Її замінено колись забороненою до широкого повсюдного вжитку лайкою московською (матюччям) з іншою – антитерапевтичною функцією і антинародною суттю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довженко О. Зачарована Десна / О. Довженко // Олександр Довженко. Кіноповісті. Оповідання. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 431–472.
2. Огієнко І. Лайка українського народу / І. Огієнко // Рідна мова. – 1937.
3. Словарь російсько-український. – Т. 1. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. – Львів, 1893. – 327 с.
4. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В 4-х томах. Т. 2. – К.: Наукова думка, 1996. – 588 с.
5. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980/

Нелюба А. Брань «Очарованной Десны» Александра Довженко.

Статья посвящена некоторым особенностям брани в киноповести А. Довженко. Киноповесть есть уникальным произведением в отношении изображения ругани как особенного жанра устного народного творчества и одним из выделяющихся средств создания образов. В частности установлены ее разновидности (брань-молитва, брань-лечебное средство, брань-поэтическое творчество), специфика языковой реализации и функций с учетом особенностей действующих лиц, их характеров. Дано оценку художественной реализации брани в контексте ее современных и прошедших словарных определений, в контексте украинского общенационального языкового этикета. Кроме того, особое внимание уделено отличиям использования брани, ее языковых средствах у мужчин и женщин, указано причины таких отличий. По сравнению с бранью в киноповести, современная брань претерпела существенные изменения: сужение функций, унификация языковых выразительных средств, потеря творческого начала.

Ключевые слова: брань, киноповесть, проклятие, референтная личность, соматическое состояние, усноенародное творчество, энантиосемия.

Nelyuba A. The Abusive Language of Olexander Dovzhenko's "The Charming Desna".

The article is concerned with some peculiarities of the abusive language in Olexander Dovzhenko's movie-essay. The story itself is unique in the way of revealing abusive language as particular genre of folklore and one of the important methods of image creation. The article specifies its kinds (curse-prayer, curse-poetry, curse-medicine). Particularly the varieties of this abusive language are adjusted in this article, the specificity of the language realization and functions with the reference to peculiarities of the dramatis personae and characters. The estimate of the artistic realization of the abusive language is given in the context of its modern and which were in the description in the dictionaries in the context of the Ukrainian national language etiquette. Moreover, the special attention is given to the differences in abusive language using, its language facilities of men and women and also the reasons of such differences are described. In comparison with abusive language of movie-essay modern abusive language has changed a lot and is characterized by function narrowing, depletion, sameness of word-creation ways, lack of creative status.

Key words: abusive language, movie-essay, damnation, reference person, somatic condition, enantiosemy.

*Нiна Печко
(Луцьк)*

УДК 811.111'42

ДИСКУРСНI МОДЕЛI НЕПОРОЗУМIННЯ

У статтi розглядається структурна органiзацiя диалогiчних єдностей, що iлюструють фазовий розвиток непорозумiння в англomовному дискурсі. На корпусі прикладiв з англomовної художньої лiтератури виокремлено шість базових комунікативних моделей, що маніфестують неповне чи неправильне вiдтворення й iнтерпретацiю лiнгвальної та екстралiнгвальної iнформацiї пiд час диалогiчного мовлення. Визначено структурнi компоненти цих дискурсних моделей непорозумiння та їхнє цiльове i функцiональне призначення. Аналіз фактичного матерiалу демонструє використання як персонажного, так i наративного мовлення для позначення комунікативних фаз непорозумiння у дискурсному форматі. Зазначено, що окремі фази можуть мати нульове – iмпліцитне вираження, що однаково зберігає змістову сутність дискурсних моделей непорозумiння. Дослiдження також доводить iснування гiбридних моделей, де неповне розумiння пiд час комунікацiї трансформується у неправильне i навпаки.

Ключові слова: iнтерпретацiя, непорозумiння, диалогiчна єднiсть, дискурсна модель, коригуюча репліка.

Постановка проблеми. Непорозумiння як лiнгвокогнiтивне явище матерiалiзується у розмовному дискурсі, який характеризується виразною специфікою. Англomовний художній матерiал засвiдчує, що **непорозумiння** є складним комунікативним актом, що має форму зв'язних *диалогiчних єдностей* (ДЄ). Елементарними одиницями ДЄ вважають мовленнєвi висловлення – репліки, які об'єднані в одне структурно-семантичне цiле на основі тематичної спiльноті i структурної залежності. Кожна репліка характеризується смисловою завершеністю i функціонує як iнтерактивне цiлісне утворення [2, с. 59-61].

Аналіз останнiх дослiджень. Новiтнi лiнгвістичнi студії позначені значною увагою дослiдникiв до органiзацiї дискурсу в цiлому та його окремих складових зокрема, у тому числі й функціонування реплік у диалогiчному дискурсі (Н.Д. Арутюнова, 1990; А.Н. Баранов, 1992; I.А. Бехта 2010; А.М. Приходько, 2008). Аномальність непорозумiння як комунікативного явища також викликає неабияку зацікавленість та дискусії, що стосуються вивчення його комунікативної i лiнгвокогнiтивної природи (Е. Вайганд 1999; Р. Карстон, 2004; Л.Л. Славова 2000, Е.) та текстового втілення (М. Даскал, 1999; Е. Шеглофф 1997, 2001; С.М. Почепинська, 2009).

Мета статтi - виокремити та охарактеризувати основні дискурсні моделі непорозумiння, здiйснити функцiональний аналіз їхнiх складових компонентiв на фоні конситуацiї неадекватного розумiння.

Виклад основного матерiалу дослiдження. Дискурсна характеристика мовленнєвих фрагментiв, що iлюструють непорозумiння в англomовному середовищі, передбачає розгляд базових елементiв диалогiчної взаємодії у їх безпосередньому взаємозв'язку та структурно-смисловій органiзацiї. Тому докладному аналізу пiдлягатимуть складові мовленнєвої iнтеракції, які характеризують фазовий розвиток непорозумiння у ході комунікативної дiяльностi:

1. **репліка-стимул** (РС) адресанта, яка iнiціалізує непорозумiння (перша фаза);
2. **репліка-реакція** (РР) адресата, яка сигналізує про неповне або помилкове розумiння попереднього дискурсу – дискурсу мовця (друга фаза);
3. **коригуюча репліка** (КР) у вигляді виправлення, корекції, пояснення або доповнення залежно від типу непорозумiння (третя фаза);
4. **репліка-пiдтвердження** (РП) (факультативна, необов'язкова), засвiдчує прийняття та розумiння iнтерпретатором iнформацiї, яка зазнала помилкового осмислення, але була в подальшому комунікативно вiдновлена мовцем.

Перші три фази є обов'язковими для реалізацiї неадекватного розумiння. Остання фаза є завершальною лише у меншості випадкiв. Беззаперечним та очевидним є взаємозв'язок та взаємозалежність першої i другої фаз, де вiдносини будуються на рiвнi стимулу – реакції, зумовлюючого та зумовленого дискурсу. Щодо статусу третьої репліки, її повною мiрою можна

вважати iллокутивно викликаною, оскiльки вона репрезентує мовленнєвий акт-дiю, який є вимушеним комунікативним заходом на неповну або помилкову iнтерпретацiю попереднього авторського дискурсу. Дотримуючись принципу виокремлення серед непорозумiння як типу iнтерпретацiї базових видiв (тобто, неповного та неправильного), ми маємо намір застосувати його i в дискурсній характеристицi. Отже, аналіз фактичного матерiалу доводить, що **неповне розумiння** має таке модельно-дискурсне втілення:

Модель 1. А: РС

В: РР (неповне розумiння)

А: КР (доповнення, уточнення)

В: {РП}

Наприклад,

Tony: Want to send out for some Chinese?(РС)

Rosa: Some what? (РР)

Tony: Some Chinese food. I'm hungry and there's a take-out restaurant near here. We can have them deliver and then watch the news on TV while we eat (КР) (A. Murphy).

Модель 2. А: РС

В: РР-0 (неповне розумiння)

А: КР (виправлення)

В: {РП}

Наприклад:

'Is there something you are not telling me?' he asked carefully. (РС)

She looked at him in surprise. (РР-0)

'Has the doctor told you? Has he said when?' (КР)

Edwina shook her head (РП) (S. Lewis).

Модель 3. А: РС

В: РР (неповне розумiння)

А: КР (уточнення)

В: РР (неповне розумiння)

А: КР (уточнення)

.....N

Наприклад:

... And once I practically stopped talking at all, my voice choking in my throat, when Eleanor said my accent as cute.(РС)

'What accent?' I managed to say.(РР)

'The way you talk, it's great.' (КР)

'But what way do I talk?' (РР)

She looked at me impatiently, as if I were playing some ridiculous game, until she saw I was serious.

'You've got a street voice, Karim. You're from South London – so that's how you speak. It's like cockney, only not so raw. It's not unusual it's different to my voice, of course.' (КР) (H. Kureishi).

В моделях **1, 2** реалізується **third turn repair** – виправлення на третій позиції. Контroversійною постає модель **3**, де можливі дві перспективи її структурної організації:

1. уточнення на третій позиції недостатнє для зняття непорозумiння та когнітивного дисонансу у цій фазі й вимагає подальшого **fourth turn repair** – виправлення на четвертій позиції або у другому циклі i т.д. при потребі;

2. модель **3** представляє сукупність повторюваних циклів моделі 1, де КР має бiфункціональне навантаження i виконує одночасно роль коригуючої репліки та репліки стимулу (РС), що iніціює неадекватну iнтерпретацiю.

У випадку часткового прийняття виправлення (КР) або за умов відсутності експліцитної відмови чи відмови з подальшим обговоренням, автор попереднього виправлення або його співрозмовник мають змогу на другу спробу i т.д., активуючи у такий спiсiб ще один розмовний цикл. Оптимальний варіант диктує, що виправлення, яке отримало розумiння та комунікативну пiдтримку реципієнта, повністю знімає когнітивний дисонанс i уможливорює новий початок

інтерації (fresh start). Останній сценарій поширений серед англомовних діалогічних єдностей, де співрозмовники дотримуються положень комунікативної співпраці [1, с. 826].

Множинні системи мовленнєвої взаємодії різняться особливостями організації послідовності реплік та їх змістовим і функціональним наповненням, що зумовлюється специфічними ознаками конвєрсаційних ситуацій. Це стосується і англійських діалогічних єдностей, які представляють неадекватне розуміння. Послідовність реплік не є єдиним фактором загальної організації та структурності, що лягають в основу диференціації ДЄ. Певному мовному порядку підлягає й те, що існує в межах власне реплік з погляду різних комунікативних ролей і стосується топїкальності мовленнєвих відрізків як їх когерентного базису [3, с. 409]. Безумовно, не варто нехтувати й мовними засобами вираження та оформлення різних комунікативних реплік, їх лексико-семантичним та синтаксичним втіленням.

Текстова репрезентація сегментів, що ретранслюють помилкове, цебто **неправильне розуміння**, передбачає діалогічну організацію мовного матеріалу, який під кутом докладнішого розгляду можна представити у вигляді наведених нижче моделей. При цьому спостерігаємо часткову аналогію з моделями неповного розуміння:

Модель 4. А : РС

В: РР (неправильне розуміння)

А: КР (виправлення)

Прикметно, що у цій моделі репліка, що передає помилкове розуміння (РР), може набувати форми як ствердження, так і запитання. В останньому випадку формується ілюзія того, що інтерпретатор знає неповного розуміння через висловлення автора, тоді як дискурс реципієнта свідчить про завершену ментальну репрезентацію його свідомості. Однак отриманий когнітивний матеріал не відповідає запрограмованому задуму продуцента. Порівняємо два наступні фрагменти:

Приклад 1.

'... *If you are not prepared to let me see the original letter then this pretence of cooperation becomes a farce and I see no point in continuing it.*'

Pietro Miletto gave a short laugh that sounded unpleasantly arrogant and mocking, although it equally have been nervous in origin.

'I'm afraid that's impossible' (РС)

'Impossible? Allow me to remind you that you are head of the family in your father's absence. Nothing is impossible if you want it.' (РР)

'No, no, I mean it's literally impossible. The letter no longer exist' (КР) (M. Dibdin).

Приклад 2.

'Perhaps you think it melodramatic,' Bernard said to the Inspector. 'His journals weren't meant for anyone to read. The Buckmaster Gallery has the others. Unless Derwatt asked them.' Bernard had begun to stammer, to look uncomfortable probably because he was carefully trying to lie. (РС)

'He's suicide type, then?' asked Webster. (РР)

'Oh, no! He has ups and downs. Perfectly normal. I mean normal for a painter. At the time he wrote this, he was broke. A mural assignment had fallen through, and Derwatt had even finished the mural. The judges turned it down because there were a couple of nudes in it. It was for post office somewhere.' Bernard laughed as if it were of no importance now (КР) (P. Highsmith).

Як бачимо, наведені вищі фрагменти репрезентують одну діалогічну модель дискурсивної організації. В обох випадках виправлення – введення коригуючої інформації – відбувається у третій репліці (third turn repair) як реакція на репліку адресата, через яку виявляється помилкове розуміння висловлення мовця. Розбіжності стосуються лише структурного оформлення репліки-реакції (РР): у прикладі 1, за перепитуванням слїдує ствердження, що засвідчує утворення неадекватної ментальної репрезентації дискурсу продуцента, а відтак неадекватність і його концепту під домінантним впливом інференційних ходів, які привели інтерпретатора до неправильного результату – експлікації імплїцитного пропозиційного змісту, насправді не закладеного автором мовлення. Відмову пред'явити важливого листа (а саме, неможливість – impossible) інтерпретатор ментально пов'язує з недостатнім колом повноважень та персональною вагою співрозмовника, на що він апелює: *Allow me to remind you that you are head of the family in your*

father's absence. Nothing is impossible if you want it. - Дозволь менi нагадати, що у вiдсутнiсть батька ти голова родини. Нiчого нема неможливого, якщо захотiти. Таке розумiння спростовує мовець, коли вказує, що його висловлювання слiд трактувати буквально: *The letter no longer exist. – Листа бiльше не iснує.* У прикладi 2 дискурс адресанта спонукає слухача сформувати когнiтивну модель комунікативного повiдомлення, бiльшою частиною якої є помилковi презумпцiї та, як наслiдок, неправильна iнференцiйна iнформацiя: *He's a suicide type, then? – Вiн самогубець?* Оскiльки така репліка має питальну форму, може скластися враження, що iнтерпретатор вагається або що, не прийшовши когнiтивно до будь-якої завершеної моделi, вiн вимагає доповнення (або уточнення). Насправдi висловлення (PP) є доказом завершеної ментальної моделi дискурсу, з включеними до неї iнференцiйними доповненнями, лише з тiєю рiзницею, що у першому випадку воно має статус констатацiї, а в другому – припущення. Наступна дiалогiчна модель, що репрезентує неправильне розумiння, має таку структуру:

Модель 5. A: PC
 B: PP (неправильне розумiння)
 A: KP-0
 B: {PP}

Наприклад, ситуацiя, коли син просить батька перевести його до iншої школи через його проблеми з однокласниками:

"Poor kid," Barker said half to himself. "I'll do what I can but I can't promise anything. Nancy and I... well, the way the scenario generally goes is I take one side of an issue, she takes the opposite, just so we can't agree. And I suppose I do the same. Childish, isn't it? " this moment of self-revelation was so unexpected that Barker grinned and nearly laughed (PC). Guy misunderstood.

"It's not funny. Dad. I don't know what I'll do if i have to stay there. And I do't want to hear about your troubles with Mom." (PP)

"Fair enough," Barker said. (PI) (A. Bernays)

У цiй мовленнєвiй iнтеракцiї, що вiдтворює помилкове розумiння iнтерпретатором прагматичної iнформацiї, присутнi усi фазовi кроки, за винятком одного – коригуючої репліки, яка має нульове мовленнєве вираження з боку реципiєнта (Баркера). Натомiсть, на те, що неправильне розумiння усе-таки було, вказує вставка оповiдача з використанням дiєслова iррацiонального розумiння – *Guy misunderstood. (Гай неправильно зрозумiв).*

Модель 6. A: PC
 B: PP (неправильне розумiння)
 A: KP (виправлення)
 B: PP (неправильне розумiння)
 A: KP (виправлення)
 N

Наприклад:

'There's a time and a place for complete honesty, Leo, and frankly I don't think this is it.' I slum back down onto the bed.

'Ah-ha!' PC

'Ah-ha what? Have you thought of a sensible excuse?' (PP)

'No, but look at what you said, Dr Freud – complete honesty – so you do want to have sex with me?' (KP/PP)

I hit him with a pillow.

'No, I don't. Not even remotely' (KP) (C. Calman).

Процитований фрагмент є трансформованим прикладом моделi 6, де неправильного розумiння зазнають обоє співрозмовникiв, а репліка, яка коригує перше неправильне розумiння, має бiфункцiональну дiю, оскiльки водночас виконує роль репліки-реакцiї (неправильного розумiння) на попереднiй дискурс мовця.

Аналіз текстового матерiалу виявив частотнi випадки *гiбридних моделей*, якi представляють одну комунікативну ситуацiю, у межах якої розгортається трансформацiя непорозумiння з одного виду в iнший: неповне розумiння переростає в неправильне, або

динамiка перетворення характеризується зворотним напрямом – неправильне розумiння переходить у неповне. Таким чином, маємо двi формули:

НП1 → НПР2 (НП – неповне розумiння)

НПР1 → НП2 (НПР – неправильне розумiння)

Модельне втiлення описаних випадкiв має такий структурний вигляд:

Модель 7. А: РС

В: РР (неповне розумiння)

А: КР (уточнення/ доповнення)

В: РП-РР (неправильне розумiння)

А: КР (виправлення)

В: {РП}

Наприклад:

'Submerging your own ego to that extent is unusual (PC),' Susan said.

'Meaning what?' (PP) Shepard's voice had lost its strangled quality and had gotten tinny. He spoke too loudly for the room.

'Don't yell at Suze, Harv,' I said

'I'm not yelling, but, I mean, Christ, Spenser, she's telling me that dedication and self-sacrifice is a sign of being sick.' (PP)

'No, she's not, Harv. She's asking you to think why you can't do anything in your own interest.

Why you have to perceive it in terms of self-sacrifice.' (KP)

'I, I don't perceive ... I mean I can do things I want to ... for myself.' (PI) (R. Parker).

Ілюстрація відповідає моделі 7 з єдиним винятком – опущена коригуюча репліка після сигналізації непорозуміння у першому циклі (*Meaning what?*), оскільки інтерпретатор не отримує необхідного інформаційного доповнення або уточнення, водночас розгортається подальша динаміка непорозуміння. Неповне розуміння реципієнта переростає у неправильне розуміння дискурсу автора, про що сигналізує репліка-реакція у другому циклі (*'I'm not yelling, but, I mean, Christ, Spenser, she's telling me that dedication and self-sacrifice is a sign of being sick.'*) Виправлення здійснюється на четвертій позиції (fourth turn repair, у термінах Е. Шеглоффа). Цей приклад спричиняє деякі труднощі для пояснення, оскільки у наведеній діалогічній єдності беруть участь три співрозмовники. Крім уже виокремленого непорозуміння одного комуніканта, яке має формулу НП1 → НПР2, у цій ілюстрації наявне ще одне непорозуміння, яке стосується іншого учасника діалогічних ігор і передбачає з'ясування прагматичного змісту комунікативного повідомлення. Ізольовано воно має таку дискурсну реалізацію:

'Meaning what?' (PC) Shepard's voice had lost its strangled quality and had gotten tinny. He spoke too loudly for the room.

'Don't yell at Suze, Harv,' (PP) I said

'I'm not yelling, but, I mean, Christ, Spenser, she's telling me that dedication and self-sacrifice is a sign of being sick.' (KP)

Як бачимо, це звичайний зразок неправильного розуміння, що відповідає моделі 4, коли відбувається сигналізація неправильного розуміння комунікативної стратегії комуніканта (*Don't yell at Suze, Harv. – Не кричи на Сьюзі, Харв*) та відповідно її подолання і виправлення на третій позиції: *I'm not yelling. – Я не кричу*. Прикметно, що у дискурсному плані ці два випадки непорозуміння переплітаються, накладаються один на інший, хоча несиметрично. При цьому, спостерігаємо функціонування однієї й тієї ж репліки в обох випадках непорозуміння у різних статусах. Наприклад, *Meaning what?* у першому випадку функціонує як репліка-реакція, а в другому – виконує роль репліки-стимула.

Модель 8. А: РС

В: РР (неправильне розумiння)

А: КР (виправлення)

В: РП-РР (неповне розумiння)

А: КР (уточнення/ доповнення)

В: {РП}

Наприклад,

- *Think we'll make it?*
- *Yeah. We already have (PC).*
- *Have we.*
- *Yeah.*
- *That means that the status remains quo?(PP)*
- *Nope. (KP)*
- *What does it mean?(PP)*
- *Means I'm going to propose marriage. (KP) (R. Parker).*

Як бачимо, динаміка непорозуміння розгортається у зворотному напрямі, неправильне розуміння, що набуло форми гіпотетичного помилкового припущення (*That means that the status remains quo?* – *Це означає, що все залишається на попередніх засадах?*), трансформується у неповне розуміння, вимагаючи від мовця додаткової інформації або роз'яснення (*What does it mean?* – *Що це означає?*). Когнітивний дисонанс повністю знімає друга коригуюча репліка, яка надає вичерпне пояснення того, що мовець мав на увазі.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Зважаючи на викладені положення, можна дійти висновку, що дискурсна організація мовленнєвих відрізків, що відтворюють неадекватне розуміння має свої закономірності. А саме, маніфестація непорозуміння відбувається у межах діалогічної єдності, а його комунікативний цикл має конкретний фазовий розвиток: стимуляцію, реагування, корекцію або доповнення та антисипацію коригуючих формул. Динаміка неадекватної інтерпретації у її зовнішніх проявах, а також її внутрішні трансформації підтверджують композиційну варіативність ДЄ, що відтворюють неадекватне розуміння і можливості подальших наукових досліджень у цьому напрямі. Дискурсна демонстрація непорозуміння відбувається за допомогою персонажного і / або нарративного мовлення з охопленням усієї фазової схеми комунікативних циклів непорозуміння, з можливим нульовим вираженням окремих фаз (як правило, це лише одна із чотирьох фаз за винятком першої). Структурно, прості діалогічні моделі, що репрезентують неповне і неправильне розуміння (модель **1, 4**), вочевидь домінують над складними (модель **3, 5**) і гібридними діалогічними моделями (модель **7, 8**).

ЛІТЕРАТУРА

1. Bazzanella C. The interactional handling of misunderstanding in everyday conversations / Carla Bazzanella, Rossana Damiano // *Journal of Pragmatics* 31, 1999. – P. 817–883.
2. Schegloff E.A. Turn organization: one intersection of grammar and interaction / Emanuel A. Schegloff // *Interaction and grammar*. – Cambridge University Press, 1996. – P. 52–133.
3. Schegloff E.A. Discourse, pragmatics, conversation, analysis / Emanuel A. Schegloff // *Discourse Studies*. – London : SAGE Publication, 1999. – Vol. 1 (4). – P. 405–435.

ІЛЮСТРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

4. Bernays A. Professor Romeo / Anne Bernays. – N.Y. : Penguin Books, 1990. – 277 p.
5. Calman C. I Like it Like That / Claire Calman. – London : BCA, 2002. – 442 p.
6. Dibdin M. Ratking / Michael Dibdin. – London : Bos faber and faber, 1990. – 282 p.
7. Highsmith P. The Talented Mr Ripley. Ripley Under Ground. Ripley's Game / Patricia Highsmith. – Everyman's Library, 2000. – 877 p.
8. Kureishi H. The Buddha of Suburbia / Hanif Kureishi. – Penguin Books, 1991. – 284 p.
9. Lewis S. Obsession / Susan Lewis. – London : Mandarin Paperbacks, 1993. – 663 p.
10. Murphy A.F. Cultural encounters in the USA / Andrew F. Murphy // *Cross-cultural dialogues and mini-dramas*. – USA : National Textbook Company, 1996. – 120 p.
11. Parker R.B. Promised Land / Robert Parker. – L. : Penguin Books, 1978. – 187 p.

Печко Н. Дискурсивные модели недопонимания.

Статья рассматривает структурную организацию диалогических единств, иллюстрирующих фазовое развитие недопонимания в англоязычном дискурсе. На корпусе примеров из англоязычной художественной литературы было выделено шесть базовых коммуникативных моделей, которые демонстрируют неполное или неправильное восприятие и интерпретацию лингвистической и экстралингвистической информации в процессе диалогической речи. Установлены структурные компоненты дискурсивных моделей недопонимания, их целевое и функциональное предназначение. Анализ фактического материала подтверждает использование как персонажной, так и нарративной речи для построения коммуникативных фаз недопонимания в дискурсивном

формате. Отмечено, что отдельные фазы могут иметь нулевое – имплицитное выражение, что одинаково не влияет на смысловое содержание дискурсивных моделей недопонимания. Исследование также подтверждает наличие гибридных моделей, когда неполное понимание трансформируется в неправильное и наоборот.

Ключевые слова: диалогическое единство, интерпретация, недопонимание, дискурсивная модель, корректирующая реплика.

Pechko N. Discourse Models of Misunderstanding.

The article deals with the structural framework of the dialogic entities representing the phase development of misunderstanding in the English discourse. On the corpus of samples taken from the English fictional prose the author distinguishes between six principal communicative models denoting partial and incorrect comprehension and interpretation of linguistic and extra-linguistic information in the flow of dialogic intercourse. The integral components of the models in question have been singled out with the special reference to their functional and strategic application. By the analysis of factual material it has been proved that both character's and narrator's discourse are involved in building up the communicative phases of misunderstanding in discourse. It has been pointed out that some of the turns can be expressed implicitly that by no means influences the essential meaning of misunderstanding models. The research has also revealed the availability of hybrid models in which partial understanding transforms into incorrect understanding and vice versa.

Key words: dialogic entity, interpretation, misunderstanding, discourse model, repair-turn.

Оксана П'єцух
(Черкаси)

УДК 811.81'42:070

НЕЗМІННІСТЬ МЕТАФОРИЧНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ В АНГЛОМОВНОМУ ЕЛЕКТРОННОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ «ВИБОРИ 2010 – 2012 РР. В УКРАЇНІ»

Статтю присвячено дослідженню особливостей реалізації метафоричної динаміки в англомовному електронному політичному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні». Метафоричну динаміку досліджено за допомогою пропозиційного та метафоричного моделювання, а також контекстуально-інтерпретаційного та компонентного аналізу. У статті розглянуто особливості інтеграції донорських доменів ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА та ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО і реципієнтного домену ПОЛІТИКА в текстах англомовних електронних політичних статей, присвячених виборам в Україні 2010 та 2012 років. Донорські домени ХУДОЖНЯ ТВОРЧИСТЬ та ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО запозичують метафоричні знаки до реципієнтного домену ПОЛІТИКА та стають відповідниками термів предиката, об'єкта, фактитива, результати та партоніма в пропозиційній структурі реципієнтного домену. У статті також встановлено когнітивну основу формування метафор у політичному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні» та з'ясовано екстралінгвальні чинники, які впливають на усталеність метафоричних моделей в англомовних електронних текстах з тематики президентських виборів 2010 р. та парламентських виборів 2012 р. в Україні.

Ключові слова: електронний політичний дискурс, динаміка метафори, донорський домен, реципієнтний домен, терм, пропозиційна структура.

Постановка проблеми. Неоднозначність у трактуванні метафори підштовхує дослідників рухатися різними напрямками, розглядати різні аспекти цього багатогранного явища, прямувати вшир, порівнюючи його з іншими, подекуди віддаленими явищами, і вглиб, розчленовуючи його структуру [3, с. 11]. Чільне місце у сучасних лінгвістичних студіях посідають дослідження метафори в політичному дискурсі. Політичні метафори здатні відображати спосіб мислення, характерний для конкретної політичної ситуації [6; 7], сприяючи зберіганню в політичному дискурсі фрагментів суспільного досвіду певної мовної спільноти [9, с. 25 – 26]. Всебічне дослідження метафори в політичному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні» розкриває розуміння та сприйняття іншими народами електоральних процесів в Україні 2010 та 2012 років.